

Олена Вернигора

СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ УЧНЯМИ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

У статті проаналізовано специфіку вивчення усної народної творчості на уроках української літератури учнями основної школи, яка полягає у використанні педагогічного впливу фольклорних текстів як засобів формування світоглядних цінностей, національної свідомості, естетичної культури. Визначено, що цілісному опануванню мистецтва фольклорного слова сприяє використання учителем-філологом інтерактивних форм і методів навчально-виховної роботи.

Ключові слова: усна народна творчість, учитель-філолог, професійна майстерність, інтерактивні методи і форми, українська література, учень основної школи.

В статье проанализирована специфика изучения устного народного творчества на уроках украинской литературы учениками основной школы, которая заключается в использовании педагогического воздействия фольклорных текстов как средств формирования мировоззренческих ценностей, национального сознания, эстетической культуры. Определено, что целостному освоению искусства фольклорного слова способствует использование учителем-филологом интерактивных форм и методов учебно-воспитательной работы.

Ключевые слова: устное народное творчество, учитель-филолог, профессиональное мастерство, интерактивные методы и формы, украинская литература, ученик основной школы.

The article analyzes the specifics of oral folklore at Ukrainian literature lessons by secondary school pupils, which consists of the pedagogical impact of folklore texts usage as a means of philosophical values, national consciousness, aesthetic culture formation. It is determined that the holistic learning of folk art promotes the usage of interactive forms and methods of educational work by the teacher-philologist. The teacher must have a high level of professional skills and creative thinking, research and search activity skills for the lessons of the Ukrainian literature devoted to the study of folklore to become an effective form of perception of art folk speech, for them to contribute to the spiritual, intellectual, emotional and aesthetic child development, to form his ideological orientation, national consciousness, aesthetic culture. It is folklore that has cognitive, aesthetic and educational value. It brings knowledge of Ukrainian history raising respect for the ancient cultural heritage of our people, their

customs and traditions. Therefore, at present teacher-scholar has to pay considerable attention to the assimilation of spiritual wealth of cultural and historical experiences of a pupil, forming him as a free, creative and spiritually rich person with a broad outlook and persistent moral principles, who is proud of native culture achievements and who honors the heritage of Ukrainians.

Key words: *folklore, teacher-scholar, professional skills, interactive methods and forms, Ukrainian literature, secondary school pupil.*

В умовах сучасної соціокультурної кризи, учитель-філолог має приділяти значну увагу засвоєнню учнем духовних багатств, культурно-історичного досвіду, формуванню його як вільної, творчої, духовно багатой особистості із широким світоглядом та стійкими моральними принципами, яка пишається здобутками рідної культури і шанує надбання свого народу.

Українська література як мистецтво слова є носієм потужного заряду духовної енергії, здатна передавати загальнолюдські й національні цінності від покоління до покоління, культивувати їх у людській душі, допомагає формувати сильний, комунікабельний характер, широкий світогляд, особисту культуру, збагачувати внутрішній світ людини, спрямовувати морально-етичний потенціал, розвивати інтелект, творчі здібності, естетичний смак [3]. І саме вивчення усної народної творчості сприяє цьому. Адже фольклорні твори мають пізнавальне, естетичне та виховне значення. Вони несуть знання про минуле українців, виховують повагу до давньої культурної спадщини нашого народу, його звичаїв і традицій.

Педагогічний потенціал української літератури розкрито у працях таких учених, як: П. Білоус, М. Гнатишак, Ю. Ісіченко, Б. Лепкий, О. Пахльовська, В. Яременко. До питання опанування фольклору учнями загальноосвітніх навчальних закладів зверталися такі дослідники, як Г. Гучене, О. Капіца, Н. Самсонюк, А. Усова, та інші. Науковці, методисти-практики акцентували увагу на тому, що фольклор формує національну свідомість, він є сприяє емоційному, естетичному, морально-етичному розвитку особистості.

На думку Л. Навозняк, народна творчість, досить гарно поєднуючись з дитячою психологією, з дитячим світом, вчить мріяти, оптимістично сприймати дійсність, бачити добро і зло, естетично виховує, дає повні знання. Свої морально-етичні норми народ створював та вдосконалював протягом багатьох століть, але завжди головним в них були повага та любов до вільної праці, ствердження ідеалів добра та краси, знання свого родоводу, високої риси громадянства [2, с. 347].

Однак виникла необхідність у виявленні специфіки вивчення усної народної творчості у загальноосвітніх навчальних закладах, що пов'язано з необхідністю подолання традиційних методів і форм опанування фольклору пошуком нових інтерактивних методів і форм. На нашу думку, необхідно охарактеризувати інноваційні методи і форми роботи щодо опанування

фольклорного арсеналу культури, що дозволяє вчителю розкрити широкі педагогічні можливості фольклору. Тому *метою статті* є проаналізувати специфіку вивчення усної народної творчості на уроках української літератури учнями основної школи та охарактеризувати інтерактивні методи і форми опанування фольклорних текстів.

Перші уроки української літератури у п'ятому класі починаються з вивчення фольклорних творів. Школярі знайомляться з жанрами усної народної творчості: міфами, піснями, казками, байками, легендами, думами, баладами, літописами, прислів'ями та приказками. Учні пригадують, які види мистецтва існують, розглядають наступні питання: що таке мистецтво, хто є його творцями, для чого воно потрібне людині, яку роль відіграє у житті людини і який вид мистецтва подобається кожній дитині. Вчитель поступово зупиняється на одному із видів мистецтва – художній літературі. Учні розмірковують над тим, чи можна її вважати мистецтвом слова і чому, яке смислове навантаження мають художні твори, який світ ми бачимо через художнє слово, звичайно просту інформацію чи повчальну історію для нашого майбутнього покоління, які важливі історичні події несе нам художня література, розповідь про побут наших предків.

У процесі аналізу чинних програм з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів[4–5], авторами яких є М. Бондар, О. Івасюк, Л. Кавун, О. Камінчук, С. Кочерга, Н. Левчик, Н. Михайлова, Р. Мовчан, К. Таранік-Ткачук, О. Неживий, О. Поліщук, В. Садівська, М. Сулима, Л. Шабельникова, ми дійшли висновків, що учитель повинен володіти високим рівнем професійної майстерності, творчим мисленням, навичками дослідницької, пошукової діяльності, щоб уроки української літератури, присвячені вивченню фольклорних творів, стали ефективною формою сприйняття мистецтва фольклорного слова, сприяли духовному, інтелектуальному, емоційному, естетичному розвитку дитини, формували її світоглядні орієнтації, національну свідомість, естетичну культуру.

Вивчаючи тему «Світ фантазії і мудрості», учні знайомляться з міфами давніх слов'ян, з уявленням предків про виникнення світу, створення людини, про явища природи, добро, зло та подається інформація про багатьох міфічних істот. Вивчення міфів допомагає дитині зрозуміти історію культури нашого народу, здійснювати своєрідну дослідницьку роботу. Крім того, у дітей формуються навички роботи з текстом, переказом, виховується шанобливе ставлення до світоглядних уявлень наших предків, розвивається асоціативне мислення, творча уява, увага, пам'ять. Адже діти можуть порівняти свої знання із знаннями наших пращурів про те, як виникає день або ніч, дощ, сніг, звідки береться вітер, дізнатись, які ж істоти живуть в лісі, чи справді вони існували. Особливо цікавою формою роботи для учнів може бути їхня пошукова діяльність, підготовка повідомлень про міфи, підбір ілюстрацій про міфічних істот, також використання фільмів чи відеороликів. Вкінці теми можна провести

як фрагмент уроку або цілий урок у формі гри «Поле чудес», пригадавши назви міфічних істот для узагальнення теми. Н. Нестеренко пропонує захоплюючий урок-подорож «Сторінками міфів давньої України» [7, с. 33].

Діти мають можливість ознайомитися з такими народними легендами: «Про зоряний віз», «Про вітер», «Про вогонь», «Берегиня», «Дажбог», «Неопалима купина», «Чому пес живе коло людини?», «Як виникли Карпати», «Чому в морі є перли і мушлі». Учні аналізують поняття легенди, знаходять і вчать відрізняти реальні та фантастичні елементи людської поведінки, риси характеру, давні уявлення про добро і зло, їхню роль у житті людини. Упродовж вивчення цієї теми можна проводити такі форми роботи, як урок-гра у формі інтерв'ю, урок із груповою формою роботи, урок-змагання, урок-естафета. Під час вивчення матеріалу вчителі можуть формулювати питання виховного характеру, наприклад: яка легенда найбільше сподобалась; якого героя ви б хотіли наслідувати; чому, який висновок ви зробили для себе в результаті уроку. Таким чином розвиваються позитивні риси характеру учнів, їх допитливість, інтерес та пошана до історичного минулого нашого народу, його надбань, культури, до результатів власної праці, що сприяє розвитку моральних якостей, культури зв'язного мовлення, активізує прагнення учнів збагатити власні знання з метою самовдосконалення. Разом з тим, вчитель допомагає учням розвивати свої вміння працювати з текстом, прагнути до самовираження через малюнок та художнє слово [7, с. 33].

Опановуючи специфіку казкового епосу, учні вивчають такі твори, як: «Про правду і кривду», «Мудра дівчина», «Ох», «Летючий корабель». Учні розглядають поняття казка як фольклорний жанр, його жанрову специфіку та різновиди. Вчені вважають, що казка – один з небагатьох жанрів, який дозволяє об'єднати дорослого і дитину, це засіб соціалізації дитини, має профілактичну функцію (виховання здорового способу життя) тощо. Казка виражає суспільний досвід людей, відображаються найкращі риси нашого національного характеру, вчить як жити на світі, розрізняти добро і зло в житті, стати мудрішими, духовно багатшими. Казки навчають дітей жити на основі морально-етичних принципів, допомагати іншій людині, прагнути до своєї мети, бути справедливими, поглиблює почуття любові та поваги до батьків. Виховним моментом на таких уроках є розгляд характеристики героїв казок. Можна побачити, яким персонажам народ симпатизує в казках, що схвалюється а що засуджується, які риси характеру повинна мати людина. Важливо акцентувати увагу на тому, як зміниться поведінка учнів після вивчення матеріалу. Зокрема, О. Чупрінін зауважує, що, вивчаючи казку «Про правду і кривду», дитина повинна усвідомити, що кривда ніколи не доведе до добра, за допомогою правди людина може досягти своєї мети. Вивчаючи казку «Мудра дівчина», можна проаналізувати риси характеру Марусі і запитати у дітей які б вони хотіли запозичити собі: доброта, сміливість, кмітливість, розсудливість,

винахідливість, працьовитість, мудрість, розум. Цей твір виховує здатність виходити із скрутного становища і перемагати; поглиблює почуття любові та поваги до батьків[7, с. 54]. Казки «Ох» та «Летючий корабель» вчать дітей розрізняти добро і зло як у казках, так і в житті, виховують гуманістами, духовно багатими людьми.

Закріплюючи набуті знання, учитель може провести урок із розвитку зв'язного мовлення, наприклад, творча робота, самостійне складання казок. Такий вид роботи навчає дітей відтворювати в уяві художні картини твору, виховує бажання допомагати іншим та прагнути до справедливості, розвивати стійкі читацькі інтереси п'ятикласників, на прикладі героїв казок зосередитись на моральних акцентах у них, на проблемі вибору людиною своєї життєвої позиції і моральної поведінки, плекати в дітях культ героїчної особи на прикладі героїв казок, виховує гуманізм, високі моральні якості.

Особливого педагогічного та виховного значення надавав казці В. Сухомлинський. У школі він створив «Кімнату казок». У ній він намагався відтворити казковий світ із його таємничістю і чарівними героями. Казка, на думку Василя Олександровича, – активна творчість, яка охоплює всі сфери духовного життя дитини, її розуму, почуття, уяви, волі. Діти розуміють, що казкові герої видумані, але носії добра і зла викликають у душі дитини чи схвалення чи осуд. Завдячуючи казці, дитина сприймає світ не тільки розумом, але й почуттям. Саме у ній вона знаходить реальну форму виявлення своїх духовних сил [1, с. 1].

Казки допоможуть дітям у старших класах краще й глибше сприйняти й зрозуміти деякі твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського. Узагальнюючи тему, можна зробити театралізований урок будь-якої казки, цікавим є для дітей елемент уроку-суду, на якому будуть судити негативних героїв та тим самим досліджувати елементи людської поведінки та риси характеру, вміти давати свою оцінку.

Вивчаючи загадки, їх стилістичні та тематичні особливості, учні мають можливість ознайомитися з жанром фольклору, який є свідченням гостроти розуму людей. Саме слово «загадка» апелює до людської думки-гадки. Учитель може використовувати такі форми роботи, як: урок-конкурс, змагання, урок-естафета, урок-вікторина. Ігрова форма занять допомагає учням залучитися до активної навчальної діяльності.

Опановуючи жанри прислів'їв і приказок, учні повинні зрозуміти, що ці влучні вислови виникають постійно, але поширюються в народі й передаються від покоління до покоління лише найзмістовніші й найвлучніші з них. Народні прислів'я і приказки збагачують нашу мову, допомагають стисло й образно висловити думку. На таких уроках виховується інтерес в учнів до народної творчості, почуття гордості за свою Вітчизну, її культурну спадщину. Школярі вчаться пояснювати, чому саме так говорить народ, тобто розвивають своє уявлення; усне мовлення, яке потребує логічності у викладі думок, а отже, розвиваються розумові здібності школярів. Особливо

ця робота набирає глибокого змісту, коли вчитель не обмежується звичайним тлумаченням, а запрошує поміркувати над тим, для чого в поданих прислів'ях використано слова, протилежні за змістом. Такі уроки можна проводити у формі уроку-диспуту, уроку-змагання, уроку-вікторини тощо.

Вивчаючи літописні оповіді, зокрема «Повість минулих літ», вчитель має можливість виховувати почуття патріотизму, гордості за наших предків та їхніх культурних надбань, повагу до наших предків, їх мудрості, благородства, сміливості та вірності. Учні вчаться аналізувати дії та вчинки героїв твору, виділяти риси їхнього характеру. Таким чином, у дітей розвивається допитливість, зв'язне усне мовлення, вміння робити логічні висновки. Обов'язковим завданням є робота з ілюстраціями пам'яток давньої архітектури, художніх ремесел образотворчого мистецтва, по можливості, зі зразками праслов'янського письма. Ознайомившись із літописними оповіданнями, учні повинні зрозуміти, що вони не лише відтворюють правдиву історію життя наших предків, а й навчають любити свою землю, дбати про її процвітання. Тому для більш зацікавленості учнями до цієї теми варто використовувати таку форму роботи, як урок-творчість або творчі звіти, де діти самостійно обирають, про які пам'ятки вони хотіли б підготувати свою розповідь.

У шостому класі вивчення усної народної творчості починається з календарно-обрядових пісень. Учні дізнаються про виникнення народної обрядової поезії та її різновиди; з'ясовують головні календарні обряди українців весняного періоду; навчаються виразно і вдумливо читати пісні, коментувати їх зміст. На таких уроках у дітей розвивається пам'ять, культура зв'язного мовлення, вміння грамотно, послідовно, логічно висловлювати власні думки, почуття, спостереження, формувати кругозір та світогляд. Учитель виховує інтерес до пісні, її чарівності, милозвучності, краси; прищеплює почуття пошани, поваги до фольклорної спадщини наших предків. У процесі вивчення календарно-обрядової поезії учитель може провести театралізований урок, показати цікавий обряд, використати урок із груповою формою роботи. Колядки та щедрівки можна винести за рамки класу і провести народні дійства із супроводом пісні на шкільному святі.

У шостому класі також учні опановують народні колискові пісні: «Ой ти, коте, коточок», «Ой ну, люлі, дитя, спить» та ін. Чуттєвий зв'язок, що від дня народження існує між матір'ю та дитиною, зображений у зворушливо-щирих і безпосередніх колисанках. Усю любов, ніжність, бажання бачити своє дитя щасливим, розумним, здоровим, гарним мати вкладає в невибагливі рядки і простеньку мелодію, організовану ритмом гойдання колиски [5, с. 59]. Уроки з вивчення колискових пісень можна проводити у таких формах, як: урок-діалог, урок-роздум, урок-концерт. Під керівництвом учителя можна не змушувати дітей вчити тексти напам'ять, а запросити гостей до класу і продемонструвати творчу майстерність учнів.

О. Чупринін пропонує провести урок розвитку зв'язного мовлення як узагальнення тем з вивчення народних пісень, у формі написання творчої роботи «Роль і місце пісні в житті українців». У змісті твору учні можуть порівняти тематику сучасних і народних пісень, мають можливість висловити власну думку, наводячи переконливі докази з творів усної народної творчості. На такому уроці в учнів розвиваються творчі здібності, логічне мислення, пам'ять, вміння послідовно викладати свої думки, робити висновки, відповідні обґрунтування, формується кругозір, світогляд. Метою вчителя є виховувати почуття пошани до народної творчості, культури рідного краю, прищеплювати інтерес до наслідків власної праці [8, с. 89]. Звичайно, така форма роботи є ефективною, водночас можна використати багато інших форм, наприклад, урок-залік, урок-семінар, урок-конференція, урок-вікторина тощо.

Укладачі чинних програм з української літератури[4] пропонують учням шостого класу вивчати такі твори, які були написані на основі усної народної творчості українськими письменниками: «Молитва» О. Кониського та «На долині туман» В. Діденка. На такому уроці аналізується зв'язок народної легенди про Дівчину-Україну, яку Господь обдарував піснюю, з «Молитвою» О. Кониського. Діти знайомляться з легендою, роблять порівняльний аналіз та з'ясовують історію виникнення твору «Молитва» і його ідейно-смісловим навантаженням. Учитель може запропонувати такі форми роботи, як: урок-подорож, урок-дослідження, урок-фантазія та ін. Твір М. Вороного «Євшан-зілля» також є авторською інтерпретацією давньої легенди, про яку письменник дізнався з Іпатіївського літопису. Автор її не просто переповідає, а переосмислює поему в науку своїм сучасникам, які зневажливо ставилися до рідного краю. Поема переносить нас у часи існування Київської Русі, у період князювання Володимира Мономаха. Учні мають співвіднести давноминулі події, описані в поемі, з сучасністю. На такому уроці вчитель ставить за мету розвивати культуру зв'язного мовлення учнів, їхнє логічне мислення, вміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, спостереження, робити висновки та узагальнення, а також вміння виразно і вдумливо читати твір, формується світоглядні засади, здійснювати змістовий аналіз твору можна за допомогою таких форм роботи з учнями, як: урок-дослідження, урок-подорож, урок-гра у формі інтерв'ю, а також інтерпретації популярної телепередачі «Що? Де? Коли?»

Програма сьомого класу продовжує знайомити школярів з різновидами народних пісень, їхніми особливостями і призначенням. Учні вивчають соціально-побутові пісні, зокрема, розглядаючи чумацьку пісню «Ой у степу криниченька», розвиваються навички виразного читання, культура зв'язного мовлення, естетичний смак, пам'ять, увага, спостережливість, вміння грамотно висловлювати власні думки та судження, формується кругозір, світогляд, почуття любові і пошани до пісенної

спадщини, рідної мови, інтерес до минулого нашого народу. Можна використати таку форму уроку, як дослідження, що надасть можливість під керівництвом вчителя з'ясувати популярність української пісні серед інших народів світу та знайти цікаві висловлювання відомих людей про українські народні пісні.

Опановуючи тексти кріпацьких, наймитських, бурлацьких, рекрутських пісень, учні з'ясовують їх ідейно-сміслову навантаженість, при цьому учитель має допомогти дітям розвивати вміння грамотно, послідовно висловлювати власні думки, почуття, спостереження, аргументувати, наводячи переконливі докази та обґрунтування. В учнів виховується почуття пошани, поваги до народної пісні, історичного минулого нашої країни, позитивні риси характеру, допитливість. Можна використати такі форми уроків, як урок-змагання, урок взаємного навчання, урок-вікторина, урок-марафон та ін.

Вивчаючи коломийки відповідної тематики («Дозвілля молоді», «Жартівливі коломийки» та ін.), школярі знайомляться з новим для них пісенним жанром, з'ясовують їх особливість, побудову, ритм, аналізують, визначивши їх ідейно-тематичне спрямування. В. Паращич пропонує зробити показ інсценівок, які розігрують учні за жартівливими піснями («Ой там, на товчку, на базарі», «Да куди їдеш, Явтуше?», «Од Києва до Лубен», «Ти до мене не ходи», «Ой під вишнею» та ін.). Щоб інсценізувати фольклорний твір, треба виділити в ньому дійових осіб, продумати оформлення класу, одяг, оформити висловлювання персонажів, інтонації, жестів, тобто скласти сценарій. Дія може виконуватися у супроводі аудіо запису, співу вокального ансамблю. Підсумком такої роботи пропонується інтерактивна вправа «Мікрофон», де діти продовжують фразу «Цей урок мені запам'ятався тим...» [3, с. 28]. В учнів розвивається культура зв'язного мовлення, увага, пам'ять, вміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, поступово формується світогляд. Вчитель прищеплює любов і повагу до народної творчості, виховує моральність особистості через формування естетичних смаків. Від добродушного гумору до в'їдливого глузування – такий широкий настроєвий діапазон жартівливих пісень, де також присутня іронія. Згідно з чинними програмами з української літератури для загальноосвітніх закладів підсумковий урок до тем про народні пісні має проводитися як урок розвитку зв'язного мовлення, де діти пишуть твір про роль української народної пісні в житті народу [5]. Однак також можна використовувати найрізноманітніші форми, наприклад: урок-подорож, урок-концерт, інтегрований урок з історією України, урок-подорож, урок-гра «Що? Де? Коли?» тощо.

Отже, аналіз специфіки вивчення усної народної творчості учнями основної школи дозволив зробити висновок, що згідно з чинними програмами з української літератури учні опановують фольклорні твори різних жанрів, у них формуються світоглядні пріоритети, цінності, морально-етичні установки, творче мислення, дослідницькі та текстологічні

уміння і навички. Саме тому вчитель повинен сприяти опануванню мистецтва фольклорного слова через посередництво використання інтерактивних методів навчально-виховної діяльності, що дозволяє активізувати.

Перспективою подальшого дослідження є проаналізувати особливості підготовки вчителів-філологів до використання інтерактивних методів і форм вивчення фольклору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Масловська М. Казковий світ Василя Сухомлинського // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 9.– Житомир : В. Котвицький, 2002. – С. 215–219.
2. Навозняк Л. Л. Особливості морального виховання учнів засобами фольклору в педагогічній спадщині В. Сухомлинського / Л. Л. Навозняк // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 10. – С. 346–349. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/peddysk_2011_10_87.pdf – Заголовок з екрану. – Мова українська.
3. Парашич В. В. Українська література. 7 клас: плани-конспекти уроків. – Х. : Веста, 2010. – 272 с.
4. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література: 5–9 класи / К. В. Таранік-Ткачук, М. П. Бондар, О. М. Івасюк, С. А. Кочерга, Л. І. Кавун, О. І. Неживий, Н. В. Михайлова, Р. В. Мовчан (керівник групи). – К., 2013.
5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література: 5–12 класи / Р. В. Мовчан, Н. В. Левчик, О. А. Камінчук, М. П. Бондар, О. Б. Поліщук, М. М. Сулима, Л. П. Шабельникова, В. М. Садівська; керівник проекту М. Г. Жулинський; за заг. ред. Р. В. Мовчан. – К.; Ірпінь: Перун, 2005.
6. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / К. Д. Ушинський. – К., 1983. – Т. 1. – С. 43–103.
7. Чупринін О. О. Усі уроки української літератури в 5 класі. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 334 с.
8. Чупринін О. О. Усі уроки української літератури в 6 класі. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 540 с.